

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Anni Leena Kolk

**NÕUKOGUDE AJA PEREMUSTRID EEVA
PARGI ROMAANIS „TOLM JA TUUL“ JA
NORA IKSTENA ROMAANIS „EMAPIIM“**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Leena Kurvet-Käosaar

Tartu 2022

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Elulood nõukogudejärgses Eestis	5
1.1 Eluloovõitlused	5
1.2 Mälu	6
1.3 Ajaloo tagasiandmine elulugude kaudu	7
1.4 Nõukogude aeg kui katkestus	10
1.5 Naine ja elulood	12
2. „Tolm ja tuul“ ja „Emapiim“	14
2.1 Eeva Pargi „Tolm ja tuul“	14
2.2 Nora Ikstena „Emapiim“	15
3. Katkestuse mõju pereliikmetele	18
3.1 Kohanejad	18
3.1.1 Ema ema romaanis „Emapiim“	18
3.1.2 Kaspar romaanis „Tolm ja tuul“	20
3.2 Kannatajad	20
3.2.1 Ema isa romaanis „Emapiim“	20
3.2.2 Inge romaanis „Tolm ja tuul“	21
3.3 Katkestuse mõju lastele	24
3.3.1 Tütar „Emapiimas“	24
3.3.2 Kaspari ja Inge tütar Mirjam	25
4. Naistegelased romaanides	26
4.1 Inge „Tolmus ja tuules“	26
4.2 Mirjam „Tolmus ja tuules“	28
4.3 Ema „Emapiimas“	30
4.4 Tütar „Emapiimas“	30
Kokkuvõte	32
Kirjandus	34
Ilukirjanduslikud alusteosed	34
Kirjandus	34
Summary	36

Sissejuhatus

Mälukirjanduse esiletõus on üks taasiseseisvunud eesti proosa põhilisi erijooni. Eeva Pargi „Tolm ja tuul“ on žanri silmapaistev näide, mis pole pälvinud piisavalt lugejate ja kirjandusuurijate tähelepanu. Tegu on 1992. aastal ilmunud romaaniga, nii et see ei lange suurema mälukirjanduse buumi aega. Ometi on see mitmekihiline ja kõrgetasemeline autobiograafiline romaan. Nora Ikstena romaan „Emapiim“ on seevastu saanud palju tähelepanu – seda on tõlgitud 16 keelde ja ka Eestis võeti see vastu suure huviga. Neid kahte teost kõrvutades saab läheneda eesti mälukirjandusele uue nurga alt – nimelt uurides, kuidas on samale žanrile lähenenud meie lõunanaabrid. Toetudes taasiseseisvunud Eestis kirjutatud ja kogutud elulugude uurimisele, otsin töös vastuseid järgmistele küsimustele:

- 1) Kuidas tajuvad romaanide „Tolm ja tuul“ ja „Emapiim“ tegelased nõukogude aega kui katkestust?
- 2) Kuidas on romaanides „Tolm ja tuul“ ja „Emapiim“ kujutatud naistegelasi?

Töö esimene peatükk annab raamistiku, milles teoseid tõlgendada. Teine peatükk keskendub ilukirjanduslikele alusteostele. Kolmandas peatükis analüüsin nõukogude aja katkestusena tajumist teostes. Neljas peatükk näitab konkreetsemalt, kuidas võim mõjutab üksikisikuid. Töö ülesehitus liigub üldisemalt konkreetsemaks: kui kolmandas peatükis vaatlen, kuidas tegelased sobivad kindlatesse kategooriatesse, siis neljandas peatükis keskendun sellele, mis teeb eriliseks just nende tegelaste saatuse.

Töö teoreetiline osa annab ülevaate taasiseseisvunud Eestis ilmunud autobiograafiatest. Omaeluloolises kirjanduses orienteerumise teeb mõnevõrra keeruliseks erinevate terminite rohkus: räägitakse nii mälestustest, autobiograafiatest, memuaristikast jne. Autobiograafiat eristab mälestustest see, et tähelepanu on täielikult autori isikul ja tema elukogemusel – autobiograafia on ühe inimese lugu. Mälestused annavad toimunust laiema pildi, loo jutustaja pole tingimata sündmuste keskpunkt. (Hinrikus 2003: 173). Taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugude puhul on oluline aru saada, mis eesmärkidel ja milliseks otstarbeks inimesed oma lood kirja panid. Sel perioodil kirja pandud elulugudes on oma eripärad, millega elulugusid kui žanri muidu iseloomustada ei saa. Töö esimene peatükk tegelebki elulugude sisemise loogika ja ajaloolise kontekstiga.

Kuigi žanri poolest ei liigitu elulood reeglina ilukirjanduse alla, on neis esindatud sarnased kogemused, perekonnad ja mäletamise viisid nagu samast perioodist kirjutatud

ilukirjanduslikes teostes. Elulugudes esiletulevad jooned on olemas nii „Tolmus ja tuules“ kui ka „Emapiimas“. Vahe on selles, et ilukirjandulik tekst annab autorile rohkem vabadust. Toon töös esile ilukirjanduslikud vahendid, mille abil autorid oma teostes elulugudest tuttavad teemad omanäolisteks kirjutavad.

Nii „Tolm ja tuul“ kui ka „Emapiim“ on ilmunud riikides, mis olid Nõukogude Liidu osad, aga on praeguseks iseseisvunud. Seega pakuvad teosed võimalust uurida sarnaste teemade käsitlemist mälu kirjanduses väga sarnase ajalookogemusega riikides. Teosed tõstavad muu samal perioodil ilmunud mälu kirjanduse seast esile eriline naisjutustaja. Ema „Emapiimas“ on vaimsete probleemidega arst, kes on oma lapsest võõrandunud. Sellist jutustajat varasemas nõukogude ajast rääkivas kirjanduses naljalt ei kohta: „Meile on räägitud leidlikust nõukogude naisest, kes õmbles Silueti lõikelehtede järgi rõivaid ja värvis alumiiniumlusika varrest riivitud pulbriga silmalauge, et ometi natuke lääne moodi ilus olla. Aga niisugusest nõukogude naisest ei ole meile räägitud. Ammu oli aeg!“ (Ross: 2018) „Tolmu ja tuule“ peategelane Inge Lender on „Emapiima“ (töö)narkomaanist ema kõrval malbem, ent samuti endassetõmbunud. „Tolm ja tuul“ on Eesti kontekstis eriline, kuna on üks esimesi taasiseseisvunud Eestis ilmunud ilukirjanduslikke teoseid, mis avab nõukogude aja kannatusi naise ja lapse vaatepunktist. (Lindsalu: 2020)

Siinne uurimus aitab rikastada mälu kirjanduse uuringuid uuel suunal ja võrdlusalusel. Kuna mõlemad teosed keskenduvad ema ja tütre suhtele, on see uurimus võimalus uurida naisautorite teoste kaudu naise elu olulisi etappe ja tegutsemisfääre mälu kirjanduse raamistikus. Selle abil saaks teha järeldusi, kuidas naiskogemus sobitub üldisemasse nõukogude aja mäletamise raamistikku. Soovin uurimusega pakkuda värsket vaatenurka taasiseseisvunud eesti mälu kirjandusele, kõrvutades varem vähe kriitilist tähelepanu pälvinud Eva Pargi autobiograafilist romaani ja Nora Ikstena menukat sarnase temaatikaga ning samuti autobiograafilisena vaadeldavat romaani. Töö üks eesmärke on võrrelda, kuidas on kujutatud naistegelasi Läti ja Eesti naiskirjanike autobiograafilistes romaanides.

1. Elulood nõukogudejärgses Eestis

1.1 Eluloovõitlused

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist leidis paljudes postkommunistlikes maades aset nn biograafiline pööre ehk elulugude kogumise ja kirjutamise buum (Kõresaar 2005: 7). Inimesi õhutasid oma elulugusid kirja panema ka mitmed konkursid ja üleskutsed. Elulugude kogumisele ja kirjutamisele andis avapaugu 1988. aasta Eesti Muinsuskaitse Seltsi mälestuste kogumise aktsioon. (Hinrikus 2003: 178) 1989. aastal saatis Kirjandusmuuseum välja oma esimese elulookirjutamise üleskutse pealkirjaga „Kas sa mäletad oma elulugu?“ (Samas: 179).

Eluloovõitlused keskendusid erinevatele teemadele ja olid suunatud erinevate elukutsete ja saatustega inimestele. Näiteks on eraldi eluloovõitlustega kogutud naiste (1995), õpetajate (1997) ja küüditatute (1999) elulugusid. Mõned üleskutsed olid sõnastatud üldsõnalisemalt ja suunatud laiemale sihtgrupile, näiteks 1996. aasta eluloovõitlus „Minu ja minu lähedaste saatus ajaloo keerdkäikudes“ või 2000. aasta konkurss „Minu ja minu pere elu Eesti NSV-s ja Eesti Vabariigis“. (Hinrikus 2003: 180–181). Eluloovõitlused olid ülimalt menukad. Juba 1990. aasta lõpuks oli Kirjandusmuuseumi kõigest poolteist aastat tagasi väljasaadetud üleskutse peale laekunud mitusada eluloolist teksti. (Hinrikus 2003: 179) Elulugude kogumisega on lisaks Kirjandusmuuseumile tegelenud ka näiteks Eesti Rahva Muuseum. Täpset Eestis kogutud elulooliste tekstide arvu on põhimõtteliselt võimatu kindlaks määrata, aga see arv jääb tõenäoliselt kuhugi kuue ja kümne tuhande vahele. (Samas: 182)

Mälestuste kirjapanemist ja kogumist esitleti võimalusena „kaasa aidata meie ajaloo rahvale tagasi andmisel.“ (Laar 1988: 11) 1980. ja 1990. aastate alguse olukorda on kirjeldatud ka nn tõe kriisina – uus riigikord oli saabumas või juba kehtestatud, aga oli siiski vaja end nõukogulikust ideoloogiast täielikult lahti rebida. Nõukogude liidus olid valitsev teadmine ja sotsiaalne teadmine, mida rahvas küll jagas, ent millest avalikult rääkida ei võinud, teineteisest lahus. Taasiseseisvunud riigis tekkis aga võimalus need kaks taas ühendada. Nõukogude liidus elanud inimeste elulood andsid selleks võimaluse. (Kõresaar 2005: 17–18). Lisaks võimalusele panustada taasiseseisvunud riigi identiteedi ja mineviku mõistmisesse, motiveeris elulugude kirjapanijaid ja konkurssidele saatjaid ka ajalehtedes avaldatud aruanded konkursside kulgemisest, kus kirjutajaid mainiti ka nimepidi. (Hinrikus, Kõresaar 2004: 21) 1990. aastate keskel vähenes elulugude konkurssidele saatmine. Võimalik, et üks põhjus võib olla need samad ajalehed – kuna ajakirjandus Eestis oli selleks

hetkeks turumajanduse reeglitele üle läinud, ei olnud minevikumeenutustele ajaleheveergudel enam kohta. Seega vähenes ka tõenäosus, et elulood jõuavad suurema hulga lugejateni. (Samas: 22)

1.2 Mälu

Omaelulookirjutuslikud tekstid on alati seotud mäluaga – sellest, kuidas me midagi mäletame, oleneb ka see, kuidas oskame sellest kirjutada. Mälu-uuringud on interdistsiplinaarne teadusharu, mis Eestis on kõige tugevamalt seotud etnoloogiaga (Kõresaar 2004: 35). Mälu uurijaid huvitab, millised on kollektiivi ja indiviidi suhted, mälestuste ja „tegelike“ sündmuste seosed, kuidas toimib mälu kui narratiiviloomet mõjutava tegur jpm – mänguväli on väga avar (Hinrikus, Kõresaar 2004: 28). Eestis algasid mälu-uuringud elulugude kirja panemise ja uurimise kaudu. Esimesed mälu-uuringud Eestis said inspiratsiooni Saksa uurimismeetoditest, kus kasutati mälu uurimiseks just lugude analüüsi. Angloameerika traditsioonist võeti eeskuju mälu, identiteeti ja võimu ning sellega seotud vastuolusid käsitledes. Esimene mälu-uuringute projekt algas Tartu Ülikoolis 1998. aastal, kui uuriti mäluhilte, mis seostuvad inimestel nõukogude ajaga. (Kõresaar, Jõesalu 2021: 361–362)

Mälust rääkides on oluline eristada individuaalset ja kollektiivset mälu. Inimene tõlgendab erinevaid olukordi ja teiste käitumist vastavalt oma elukogemusele. Seda aitab teha individuaalne mälu. Spenderi järgi on inimeses kaks ennast. Esiteks on ta see, keda näevad teised – reaalne isik, kes suhtleb teistega. Samas on inimeses ka teine „tema ise“, keda ta ainult ise tajub ja kelle arengut saab hinnata ja jälgida ainult seesama inimene. (Smith, Watson: 2001) Just see sisemine „ise“ on seotud individuaalse mäluaga.

Ometi mõjutavad inimese mõttemaailma ka grupid, kuhu ta kuulub. Neil on oma narratiivid, rituaalid ja väärtused, mis kokku moodustavad kollektiivse mälu. Seega pole mälu ainult üksikisiku peas. Mäletamist hõlbustavad tööriistad ja mõttemustrid on ühes kultuuriruumis elavatel inimestel samad. Seega on elulugusid uurides oluline mõelda ka sellele, kuidas loo kirjapanemise aja ühiskondlik kontekst mälu mõjutada võib. Samuti tuleb arvesse võtta ametliku ajalookirjutuse mõju mäletamisele. (Kõresaar 2004: 48–52)

Kollektiivse mälu konseptsiooni sõnastas prantsuse sotsiaalteadlane Maurice Halbwachs. Halbwaschi (1985) sõnul tuleneb üksikisiku võime mäletada sellest, et iga üksikisik on seotud kollektiivse mäluaga. Kollektiiv ei pea endas sisaldama näiteks kogu rahvust, see võib olla seotud ka väiksemate gruppidega. (Kõresaar 2004: 37) Mälu põhineb selle tõlgenduse järgi sotsiaalsel suhtlusel ja seda struktureerib keel. (Samas: 37) Mälu iseloom sõltub ka

situatsioonist – mälestused võivad vastavalt olukorrale kaduda või taastuda. Kollektiivset mälu mõjutavad grupi kokkukuuluvustunne ning ajaline ja ruumiline kontekst. (Samas: 38) Elulugude uurimisel on oluline selgusele jõuda, kuidas kollektiivne mälu mõjutab individuaalset mälu – millises kollektiivse mälu kihistuses eluloo autor mõtleb ja mäletab. (Samas: 45)

1.3 Ajaloo tagasiandmine elulugude kaudu

1990. aastatel sai äärmiselt oluliseks Eesti mineviku, eriti nõukogude aja, traagiliste sündumuste mõtestamine ja represseeritute kogemuste kogumine, kirja panemine ja rahva ette toomine (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 105). Nõukogude ajal vaikiti maha eelkõige sündmused, mis puudutasid perekondi, näiteks küüditamine ja metsavendlus (Kõresaar 2005: 19). Kuna see puudutas inimesi väga otseselt, on igati loogiline, et taasiseseisvunud Eesti omaeluloolistes kirjutistes sai domineerivaks just nõukogude kannatusnarratiiv, milles meenutati nõukogude repressioonide põhjustatud raskusi. Taasiseseisvunud Eestis kirja pandud repressioone käsitlevad lood moodustavad kokku ühe suure kannatusnarratiivi, mis iseloomustab rahva saatust tervikuna. (Kõresaar 2005: 103)

Nõukogude perioodi elulugude uurijad on kohati kannatusnarratiive pidanud lausa autentsemateks kui narratiive, milles jutustaja elu võimevahetuse tõttu eriti ei muutunudki. (Kõresaar, Jõesalu 2021: 358) 1990ndate alguses kirjapandud elulugudes tõuseb esile soov oma tingimata repressioonidega seostada (Samas: 364). Oma seotust või erahuve seoses nõukogude võimu ja kommunistliku parteiga varjatakse või pisendatakse elulugudes sageli või tõlgendatakse neid vastavalt rahvuslikule narratiivile. Näiteks ühes eluloos põhjendas kommunistlikkusse parteisse astunud mees oma otsust sellega, et saaks parteis salaja Eesti asja ajada ja süsteemi seespoolt õõnestada. (Kõresaar 2005: 170)

See on ka loomulik, kuna elulooliste kirjutiste kirjapanekut mõjutab tugevalt ka kirjutamise ajal valitsev ideoloogia ja kultuuriline kontekst. Ideed, mille abil näiteks viiskümmend aastat tagasi sai oma kogemusi raamistada, võivad praeguseks olla täiesti unustatud või tähenduse kaotanud. (Hinrikus 2003: 185) Samuti mõjutavad eluloo kirjutajat sisseharjunud loojutustamise viisid ja ka see, kuidas teised inimesed mingit sündmust mäletavad. Lisaks on igal ajal erinevad eeldused sellele, milline võiks olla mõnest kindlast ajaperioodist rääkiv elulugu. (Kurvet-Käosaar 2012: 91) Uue sajandi saabudes on suhtumine pisut muutunud, väärtustatakse rohkem ka argielust kõnelevaid eluloolisi kirjutisi ja tunnistatakse nõukogude Eestis elanud inimeste kogemuste mitmekesisust. (Kõresaar, Jõesalu 2021: 364)

Kuigi paljud taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulood räägivad äärmiselt traumaatilistest sündmustest, ei ava nende autorid üldjuhul kuigi palju, kuidas näiteks küüditamine või pereliikmete kaotus neile vaimselt mõjus. Nõukogude repressioonide põhjustatud kannatusi hoidutakse traumana kirja panemast. Selle üks põhjusi võib olla soov näidata, et nõukogude režiim ei suutnud oma eesmärgi, näiteks demokraatlike väärtuste kaotamist, ellu viia. Traumeerivate sündmuste traumana kujutamine oleks olnud „allaandmine“ – see oleks mõjunud nagu ülestunnistus, et nõukogude režiim oli vähemalt mingite parameetrite järgi edukas. (Kurvet-Käosaar 2012: 93–94) Kui traumaatilistest sündmustest siiski räägitakse, tehakse seda sageli kaudselt. Näiteks naised, kes räägivad oma eluloos seksuaalvägivallast, kirjeldavad tavaliselt episoodi, mis juhtusid kellegi nimetu teisega. On aru saada, jutustaja hoiab sel viisil distantsi juhtunu ja oma elu vahel. Teine variant seksuaalvägivallaga seotud juhtumeid edasi anda on katkendlik loojutustamise viis, mida lugedes jääb ebaselgeks, mis ikkagi juhtus. (Kurvet-Käosaar 2000: 86)

Taasiseseisvunud Eestis kirja pandud elulugusid iseloomustab vajadus panustada eesti rahva kollektiivse mälu taastamisse, mis oli nõukogude ajal igatpidi maha surutud. See on tunnistuslik kirjandus, mis laseb autoril minevikus kogetut mõtestada. (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 109) Nõukogude ajal oli inimestel kaks elulugu. Esimene neist oli nõ ametlik versioon eluloost, millest võis kõnelda avalikult. Teine elulugu aga sisaldas seda, mis päriselt juhtus ja millest sageli avalikult rääkida ei võinud. Selline topeltelu eeldas mälule vastu töötamist, kuna repressioonide põhjustatud koledusi ei saanud avalikult mõtestada. (Hinrikus 2003: 176)

Huvi elulugude vastu tekitas vajadus rahvale ajalugu tagasi anda. See tähendab püüdlust sõnastada Eesti ajalugu sidusaks looks, mis annab ilustamata ja varjamata edasi tõelist minevikku (Kõresaar 2005: 19). Legitiimsuse kaotanud nõukogude ajalookäsitlusele seati vastu uus, riiklikku iseseisvust väärtustav rahvuslik ajalookäsitlus. (Samas: 20) Kõige rohkem väärtustati nn mäluresservuaaride mälestusi. Need on inimesed, kes olid elanud esimeses Eesti vabariigis ja sellest ajast ka midagi mäletasid. Nende lugusid hinnati eriti kõrgelt, kuna usuti, et just nende kogemustesse on talletunud see „õige“ ajalugu, mida on vaja tagasi saada. (Samas: 21)

Eesti elu oli taasiseseisvumisega lühikese ajaga väga palju muutunud: uus riigikord tõi kaasa ka uue majandussüsteemi, suurema liikumisvabaduse jne, mis omakorda võimendasid segadust ja pidetust. Minevikust suuniste otsimine on alles taasiseseisvunud riigile igati

loogiline samm. (Kõresaar 2004: 36) Lisaks elulugudele on ajaloo tagasi andmisesse panustanud ka nõukogude aja uurijad pärast Eesti taasiseseisvumist, nimelt uurides nõukogude ajalookirjutusse jäänud „valgeid laiike“ ehk sündmusi ja protsesse, mis nõukogude ametlikus ajaloos tähelepanuta jäid ja maha vaikiti. (Annuk 2003: 15)

Uurijad hakkasid erinevate indiviidide elulugudes kirja pandud kogemusi mõtestama osadena, mis kokku moodustavad ühe terviku ehk nõ rahvuskeha. Rahvuskeha all mõeldakse rahva kollektiivset mälu, mida nõukogude ajal maha suruti. Elulugude kogumises nähti võimalust rahva mälu taas unustusemüüri tagant välja tuua. Lood kannatustest aitavad rahvuskeha tugevdada, kuna need on omamoodi tunnistuseks, et eestlased võivad olla küll väikerahvas, ent nad on kõigi vaenlaste ja minevikutraagika kiuste püsima jäänud. (Kõresaar 2005: 112–113) Samuti aitab erinevate taustade ja kogemustega inimeste elulugude uurimine rikastada ja mitmekesistada arusaamu eesti ajaloost ja kultuurist. (Kurvet-Käosaar 2012: 91) Just taasiseseisvunud Eestis kirja pandud individuaalsed kogemused aitasid üles ehitada taasiseseisvunud Eestis elavate eestlaste rahvuslikku identiteeti ja Eesti ajalugu avalikult ümber mõtestada ning uutesse raamidesse seada. (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 107)

2000. aastatel tõusis esile ka teine liin omaelulooliste kirjutistes, mis tegeles pigem individuaalse kui kollektiivse mäluasandiga. Sel perioodil kirjutatud teosed olid sajandivahetuse eelsetest pihtimuslikumad ja paljastuslikumad, samuti mängulisemad. Leiti uusi viise mälu ja minevikuga tegeleda, näiteks varasemast rohkem väljamõeldud ja tegeliku maailma piire nihutades. (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 109, 111)

Taasiseseisvunud Eestis kirjutatud nõukogude aega käsitlevates elulugudes tõuseb esile kolm põlvkonda. Iga põlvkonda ühendab sarnane ajalookogemus ja seega on ka nende kirjapandud mälestused mingil määral sarnased. Esimene neist sündis aastatel 1900–1920. Eesti vabariigi loomise ajal olid nad noored ning 1939. aastal alanud sündmuste ajaks juba täiskasvanud. Teine põlvkond on sündinud aastatel 1920–1939. Nende noorusaeg jääb Eesti kõige keerulisematesse aastatesse ja see kajastub ka nende mälestuste mitmekesisuses. Noorim põlvkond, kes on sündinud 1939–1959, pole Eesti esimest vabariiki ise näinud, ent on siiski lapsepõlve veetnud vanemate sõjamälestuste keskel. Tegu on järelmälega – vanemate edasi räägitud mälestused võivad lapsele või noorele jätta suure mulje, isegi kui ta ise räägitut kogenud pole. (Hinrikus 2003: 184) Seega said taasiseseisvunud Eestis kõige

väärtuslikemaks mäluresservuaarideks just esimesse põlvkonda kuuluvad inimesed, kes on kõige suurema osa teadlikust elust elanud Eesti vabariigis.

1.4 Nõukogude aeg kui katkestus

Kirja pandud elulugudes tajuti nõukogude aja saabumist katkestusena (Kõresaar, Jõesalu 2021: 362). Kui siiani oli elatud iseseisvas riigis, kus sai elada päris oma talus, siis nõukogude võimuga pandi kohe kehtima uus, olemuselt senisest hoopis teistsugune kord. Üleminek oli kõike muud kui sujuv – kuna inimesed rebiti oma kodukohast ja lähedastest sageli jõuga lahti, polnud neil võimalik uue võimuga loomulikult kohaneda. (Kõresaar 2005: 107–108)

Katkestus on tunnetuslik kategooria, see pole midagi käegakatsutavat ega kindlapiirilist. Samuti tajuvad inimesed seda väga erinevalt. Taasiseseisvusajal kirjutatud elulood võib laias laastus jagada kaheks: rahvuslikud ja nõukogulikud elulood. Seejuures on rahvuslike elulugusid palju rohkem, nõukogulikud elulood on pigem erandlikud. Rahvuslikes elulugudes, milles esimest Eesti vabariiki kujutatakse idealiseeritult ja seatakse ka taasiseseisvunud Eestile eeskujuks, tuleb katkestus eriti teravalt esile. Kuna rahvuslike elulugude kirjutajad väärtustasid iseseisvust ja vabal maal elamist, mõjus sellest ilmajäämine neile tõeliselt rängalt. (Kõresaar 2005: 114) Samas on taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugudes esindatud ka nõ nõukogulikud elulood, mille kirjapanijad said võimuga läbi või tegid ise kommunistlikus parteis karjääri. Neis elulugudes on üleminek ühelt võimult teisele sujuvam ja kirjutajad ei taju uue võimu saabumist rahvusliku katkestusena. Nõukogude võimus nähakse nõukogulikes elulugudes loomulikku jätkuvust riigi arengus. Sageli kirjutatakse neis Nõukogude Liidust kui uuest algusest. (Samas: 148–149)

Katkestus sisaldab endas alati rahvale pealesunnitud põimumist teise kultuuriga, mis toob kaasa identiteetide segunemise (Annus 2019: 20). Katkestus mõjutas kogu ühiskonnaelu, mistõttu avalik sfäär muutus Eestis ja teistes nõukogude mõjualasse kuuluvates riikides kohaks, kus nõukogude rahvusülesed ideaalid kohaliku kultuuri ja tavadega pidevalt omavahel vastuollu sattusid. (Samas: 22–23) Katkestus avaldub seega paljudel eri viisidel. See ei ole lihtsalt kurbustunne oma kodumaa iseseisvuse kaotuse pärast, vaid ka raskused uute kultuuriliste ja ühiskonnaelu puudutavate muutustega harjumisel. Eesti-vene kultuuride ja tavade vahel tekkivat konflikti esitatakse kahest vaatevinklist: vene võimudega kohtumine Eestis ja kohanemiskatkestused Siberis. (Kõresaar 2005: 98) Siberisse küüditatud inimesed

esindavad Eesti rahva kannatuserohket saatust nõukogude ajal, Eestisse jäänud inimesed aga tõlgendavad seda sageli pääsemisena. (Samas: 106)

Elulugudes antakse katkestuse kujundi abil edasi oma ja võõra vastuolu. (Kõresaar 2005: 110). Selle abil üritatakse lahti ütelda ja loobuda kõigest nõukogulikust ja omistada see „võõrale“ ehk venelastele. Seega määratakse kõik negatiivsed tunnused teisele etnilisele grupile. (Laanes 2009: 60–61) Elulugudes ei käi oma ja võõra eristus aga ainult etniliste tunnuste kaudu. Võõraks peetakse ka inimest, kes teeb vene võimuga koostööd – sellist inimest nimetatakse elulugudes sageli „iga korra ajal elajaks“, kes kohaneb igasugustes oludes kiiresti. (Kõresaar 2005: 94) Seega määratletakse elulugudes „võõrast“ pigem kultuuriliste tunnuste ja tõekspidamiste, mitte ainult etnilisuse tunnuste alusel. (Samas: 92)

Mälu-uuringute raamistiku järgi toimus pärast iseseisvuse kaotamist järgmine katkestus 1980. ja 1990. aastatel, kui nõukogude repressioone, näiteks küüditamist ja vangistamisi, hakati avalikult ümber tõlgendada. See oli positiivne katkestus, kuna võimaldas vaba arutelu ja juhtunu mõtestamist, mida nõukogude ajaga saabunud negatiivse katkestuse ajal vähemalt avalikult teha ei saanud. Neil aastail hakati avalikult rääkima repressioonidest ja tunnistati, et need on osa Eesti ajaloost, mis vajab ümber mõtestamist. Repressioonide ulatust ja õudust hoomates kinnistus ka avalikus arvamuses arusaam, et nõukogude võim ei toiminud seaduspäraselt. (Kõresaar 2005: 108) Selle protsessi käigus kinnistus rahvuslik ajaloopilt ja nõukogulik jäeti täielikult kõrvale. (Samas: 18)

Nõukogude aega katkestusena käsitledes ei ole selle algus ja lõpp üheselt määratletavad. Eesti ajalookäsitluses langeb katkestuse algus kõige varem 1939. või 1940. aastasse, hiljemalt aga 1949. aastasse. Katkestust tajutakse sageli seoses traumeeriva sündmusega, näiteks sõjategevuse või küüditamisega. Elulugudes tähistab katkestuse algust jutustaja tõdemus, et normaalne ja õnnelik elu pole Eestis enam võimalik. (Kõresaar 2005: 149) Katkestuse lõpp võib elulugudes samuti varieeruda. Mitmed kirjutajad lõpetasid oma eluloo kirjapanemise 1950. aastatega, kirjeldades vaid põgusalt hilisema elu sündmusi. Teine võimalus on tõlgendada nõukogude aega pika katkestusena, sel juhul räägitakse elulugudes rohkem ka hilisemast okupatsiooniperioodist. (Samas: 149) Enim seostatakse katkestust siiski Stalini ajaga, aga kohati ka terve nõukogude ajaga. Viimasel juhul on tegu pika katkestusega. (Samas: 151)

Katkestus on tugevalt seotud ka järjepidevusega. Pealtnäha on tegu vastanditega, aga katkestusajast kõnelevaid elulugusid uurides on selge, et vaatamata ajastu traagikale säilis

vabas Eestis elanud inimestes teatud sisemine jõud ja lootus, et raske aeg läheb mööda ja elujärg paraneb. Järjepidevust näeb 1980. ja 1990. aastate mälu kirjanduses käsitletavates teemades, eriti koduga seondavates lugudes. (Jaago 2014: 7) Just lapsepõlves kogetu on mälu kirjanduse kontekstis väga oluline, kuna lapsepõlves kujunenud arusaamad mõjutavad inimest kogu elu. (Kõresaar 2005: 37)

Järjepidevuse mõistega käis käsikäes naasmise retoorika. Naasmise retoorika tähendab seda, et taasiseseisvunud Eestis tehtud poliitilisi otsuseid sai põhjendada riigi varasema staadiumi ehk esimese Eesti vabariigi juurde naasmisega. (Lagerspetz 1999a: 36) Naasmise retoorikal on mitu tahku: selle järgi naastakse nii ajaloolise tõe, rahvuse ja normaalse elu juurde kui ka Euroopasse. Selle retoorika järgi on nõukogude aeg „ebaloomulik vahemäng“, mis katkestas Eesti riigi ja rahvuse ootuspärase kujunemise. Naasmine ajaloolise tõe juurde tähendas Molotovi-Ribbentropi pakti ebaseaduslikuks tunnistamist ja seega arusaama, et Eesti annekteerimine oli seadusevastane. (Samas: 45) Euroopasse tagasipöördumise narratiivi võimendas Eesti välispoliitiline eesmärk astuda Euroopa Liidu liikmeks. Seega rõhutati Eesti kuulumist Euroopasse. (Lagerspetz 1999b: 25)

Üldiselt kujutatakse taasiseseisvusajal kirjutatud elulugudes elu esimeses Eesti vabariigis ülimalt helgena. Esile tõuseb talu olulisus – see muutub elulugudes vabariigi sümboliks. Nii oma talu kui ka vabariigi kaudu toimib inimese enesemääratlus. Talu on päris oma koht, oma maa, kuhu võõrast naljalt ei lasta. (Kõresaar 2005: 40, 50) Niisiis on ka talu nii otsusel kui ka kaudsel viisil ajaloolise järjepidevuse kandja. Talus elades ja töötades pärib laps sealt väärtushoiakud ja ellusuhtumise, mis jäävad teda ka hilisemas elus saatma. (Samas: 119) Nõukogude ajaga saabunud katkestust hakati mõtestama lapsepõlve röövijana, mis lõhkus idüllilise elu talus. Samas sai vaba Eesti lapsepõlvekogemusest taasiseseisvunud Eestis oluline tugipunkt, millele uue vabariigi identiteeti üles ehitada. Elulugudes on tajutav, et kaks Eestit on omavahel tugevasti seotud ja lausa lahutamatud. (Samas: 65)

1.5 Naine ja elulood

Inimese sugu mõjutab ka seda, kuidas ta oma elulugu kirjutab. Eve Annuk on lähemalt vaadanud taasiseseisvunud Eestis oma elulugusid konkurssidele saatnud naiste profiili. Tema statistika on tehtud kogumisvõistluse „Naised kõnelevad“ (1997) põhjal. Kogumikus avaldatud naiste elulugusid lugedes tuleb välja, et keskmine elulookirjutajast naine on pigem kõrghariduseta, sündinud ja elab ka praegu Eestis ning pole (enam) abielus – elulugude kirjutajate seas on palju lahutatud naisi, samuti leski. (Annuk 1997: 6) Naiste elulugusid analüüsid on ka selge, kuidas konservatiivne ühiskond on naisi elulugu kirja pannes

mõjutanud. Kuna paljusid naistega peetud teemasid peeti tabuks, ei käsitleta neid ka elulugudes. Sellepärast ei kirjuta enamik naisi sellistel teemadel nagu naiselikkus, naiseks olemine või seksuaalsus. Üldiselt pannakse eelmainitud teemadega samasse patta ka emaduseteema, ent leidub siiski naisi, kes sel teemal oma elulugudes pikemalt peatuvad. Naiste elulugudes on keskmis tööelu: „See on töö, mis asendab ka sassiläinud või olematuid inimsuhteid, puuduvat armastust või olematuid lapsi.“ (Samas: 10) Tööelust kirjutamises võib näha nii eskapistliku soovi mitte oma päris tunnete ja läbielamistega tegeleda, kuigi sellist järeldust lõplikult muidugi teha ei saa. (Samas: 10)

Elulookonkurssidele jõudnud naiste elulood erinevad tugevalt nii mahult kui ka tasemelt. Kuigi üldiselt ei analüüsita elusündmuste emotsionaalset poolt kuigi põhjalikult, leidub ka selliste naiste elulugusid, kes kirjeldasid oma elu sügavamalt kui vaid igapäevatoimetuste piires. (Annuk 1997: 8) Peamised kategooriad, mis ka vaimset poolt puudutavates elulugudes välja tulevad, võib jagada kolmeks:

1. suhted pere ja sõpradega, mis mõjutavad nii väärtushinnangute kujunemist kui ka elukäiku üldisemalt. Siia alla lähevad nii romantilised suhted kui ka lastekasvatus;
2. ajaloolised sündmused, mis mõjutavad naise elukäiku. Peamiselt on tegu negatiivsete sündmustega nagu küüditamine ja vangistamised, mis lahutasid perekondi;
3. naise unistused ja soovid, mis seisavad paljuski tema reaalsest olukorrast lahus. Selle kategooria alla läheb ka kõik kultuuriga seonduv: mis kuulus naise lugemisvarasse, millised olid tema lemmiklaulud jne. (Jaago 2004: 147)

Kui elulugudes perekonnast räägitakse, domineerib neis kirjeldustes tavaliselt isa, mitte ema. Isa on kuldsete kätega perepea, kes teab väljapääsu igast olukorrast. Ema on pigem tagaplaanil – teda kujutatakse tavaliselt tubli perenaisena, kelle iseloomu kuigi põhjalikult ei kirjeldata. (Kõresaar 2005: 53–54) Ema seostub kodusoojuse ja turvatundega. Tema ülesanne perekonnas on lapsele õpetada headust, moraali ja jumalakartlikkust, isa seisab aga pigem rahvusliku kasvatus ja väärtuste kinnistamise eest. Helmi Mäelo edastab oma teoses „Eesti naine läbi aegade. Naise osa Eesti ühiskondlikus ja rahvuslikus arengus“ (1999) Ella Treffneri 1925. aastal sõnastatud seisukohta naise rollist toonases ühiskonnas: „Naine on tooniandja perekonnas, seltskonnas ja kogu rahva meelsuses.“ (Samas: 54–55)

2. „Tolm ja tuul“ ja „Emapiim“

Järgnevas analüüsis võrdlen, kuidas on Pargi ja Ikstena romaanides esindatud taasiseseisvunud Eestis kirja pandud elulugudele omased tunnused. Keskendun neist kahele: 1) kuidas on kujutatud naistegelaste elu(lugusid); 2) kuidas on kujutatud nõukogude aega kui katkestust. Katkestusele keskendub peatükis käsitletes teostes esindatud erinevate põlvkondade hoiakud, analüüsid, kuidas erineb või sarnaneb nende suhe nõukogude võimu ja kuidas on tegelaste elukogemus nende suhtumist mõjutanud. Naistegelaste analüüsis liigun veelgi individuaalsemale tasandile: vaatlen nõukogude võimu mõju tegelaste käitumisele ja tunnetele. Naistegelaste analüüs on teoste puhul oluline, kuna just nemad on teostes jutustajad.

2.1 Eeva Pargi „Tolm ja tuul“

„Tolm ja tuul“ on Eeva Pargi romaan, mis ilmus 1992. aastal. Teos liigitub mälu kirjanduse alla ja põhineb suure osas autori enda elulool. Autori pere on romaanis kujutatud Untide perekonna prototüüp – Eeva Pargi emast Minni Nurme on teoses saanud Inge Lender, kes on tõlkija ja kirjanik nagu Minni. Autor on ka ise teksti omaeluloolisusest rääkinud. (Lindsalu: 2020) Romaan räägib ühe nõukogude Eesti perekonna loo. Tegemine on mitte just kõige funktsionaalsema perekonnaga. Kuna pereema ja pereisa maailmavaade ja väärtused on täiesti erinevad, tekib neil pidevalt konflikte, mille lahendamise juures on sageli ka lapsed. Vanemate suurim maailmavaateline erinevus on nende erinev arusaam nõukogude korra olemusest. Pereisa Kaspar Unt on veendunud kommunist, kes teeb kommunistlikus parteis karjääri. Pereema Inge Lender on pärit rahvuslikkust hindavast perekonnast, kus kõike nõukogulikku taunitakse. Ka Inge jagab sisimas oma perekonna väärtusi, olgugi et ta need mõneks ajaks oma abielu heaks maha surub. Teos on Eesti nõukogude perioodi käsitlevas mälu kirjanduses erilises positsioonis, kuna mujal sama perioodi kirjanduses sellist kommunistliku pereliikme kujutamist naljalt ei leidu. Kuigi jutustaja on Inge poolt, ei ole käsitus siiski nii must-valge, kui enamikes samal perioodil kirja pandud elulugudes või mälu kirjanduse teostes. Juba see, et Inge on esialgu valmis oma rahvuslikud väärtused armastuse nimel hülgama eristab „Tolmu ja tuult“ keskmisest nõukogudejärgsest eluloost, milles üritatakse iga hinna eest ennast kõigest nõukogulikust distantseerida.

Loo peategelased on ema ja tütar, Inge Lender ja Mirjam Unt. Korra kasutatakse ka Inge ja Kaspari vanema tütre Ruti perspektiivi, aga see on pigem põgus kõrvalepõige. Loo ajalised raamid on väga avarad ja tegevus pole esitatud kronoloogilises järjekorras. Süžee alguses on

Mirjam alles beebi, ent teose jooksul tehakse kõrvalepõikeid ka Inge lapsepõlve. Teose lõpuks on Mirjam juba ise täiskasvanu ja emaks saanud.

Teose keskne teema on nõukogude korra mõju pereelule. Sellega on seotud kõik peamised sündmused: Inge ja Kaspari armumine ja pere loomine, mis paneb Inge maailmavaadet muutma ja tekitab lahkeli Inge ja tema perekonna vahel; Inge ja Kaspari vabatahtlik sõit Venemaale, kus sünnib ja sureb paari teine poeg ning kus Inge mõistab lõplikult nõukogude korra plakatlikkust ja ebainimlikkust; Inge venna tapmine, kes oli seotud metsavendaga ning kelle Kaspar oleks võinud päästa; ja lõpuks ka Inge ja Kaspari lahkumine, milles oli suur osa ka nende erinevatel arusaamadest nõukogude korra olemusest. Keskmis on mehe ja naise konflikt, kellel on uuest korrast erinev arusaam, mis hakkab mõjutama ka nende lähedasi.

Esile kerkivad kaks peamist tegevuspaika: Tallinn ja Tuule talu Viljandimaal, kus Inge üles kasvas. Tuule talu kujutamine sarnaneb idealiseeritud ettekujutusega talust, mida esineb palju taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugudes. Eriline on see, et enamik loo võtmesündmusi toimub just linnas. Talus olles meenutab Inge minevikku, unistab, veedab niisama aega. Talu juures on oluline ka kontakt loodusega. Talu ümbritsevaid metsi ja põllumaad kirjeldatakse väga detailselt. Linnas toimuvad aga suured muutused – seal saab kohe aru, et sõda on alanud või et uus riigikord on saabunud. Linn seostub Inge kommunistist mehe Kaspariga, järelkult ka olevikuga. Talu seostub aga perega ning selle külastamine on justkui võimalus minna korraks tagasi lapsepõlve. Kohti kirjeldades on kasutatud omapäraseid metafoore, näiteks: „Kuid maja oli must ja pime, ta tumedad aknad olid kui hiigellooma kurbusest täidetud silmad.“ (Samas: 71) Hiigelloomana kirjeldab Inge ka merd: „Ingele paistis see hiigelloomana, kes hingab raskelt ja himutseb maad.“ (Samas: 90) Kirjeldustes peegeldub Inge eriline maailmatunnetus.

2.2 Nora Ikstena „Emapiim“

„Emapiim“ on Nora Ikstena romaan, mis ilmus 2015. aastal. Eestikeelses tõlkes ilmus teos 2018. aastal. Teoses on dokumentaalsusest eemale liigutud ja mälestustega käiakse vabamalt ringi – neist kirjutatud lood on varasemast ilukirjanduslikumad. (Ross 2018) Teos räägib ühe perekonna loo, milles on esindatud kolme põlvkonna liikmed: veel esimeses Läti vabariigis elanud ema ema ja ema kasuisa, 1944. aastal sündinud ema ja 1969. aastal sündinud tütar. Peategelased on nimetud. Ainult tütrele viidatakse aeg-ajalt nimega – ema ema kutsus teda hellitavalt hernekeseks.

Teose sündmustik põhineb autori enda lapsepõlvel – sellest annab tunnistust kohe esimene peatükk, mis nimetab tütre sünnikuupäevana 1969. aasta 15. oktoobrit, mis on ka autori sünnikuupäev. Lugu jutustatakse nii ema kui ka tütre vaatepunktist – edastatakse nende hirmud, mälestused, soovid ja unistused. Kui ema unistab peamiselt vabadusest, siis tütar ihaldab endale ema, kes oleks tema jaoks ka päriselt olemas. Alles üsna väikse lapsena peab tütar juba ema eest hoolitsema ja hoopis ise täiskasvanu olema, kuna ema ei suuda seda ise teha.

Romaani läbiv kujund on emapiim, mis loob sideme ema ja lapse vahel. Ema ei taha oma vastsündinud tüdruku rinnaga toita, kuna kardab oma kibestumuse ja probleemid talle niimoodi edasi anda. Ema nimetab seda hävimisgeeniks, mis on rikkunud tema elu ja millega ta oma last mürgitada ei taha. (Ikstena 2018: 41) Kuna ema ja tütre vahel jäi esmane side emapiima abil loomata, jääb nende suhe ka aja möödudes keeruliseks. Erinev arusaam nõukogude süsteemi olemusest teeb nende suhte veelgi komplitseeritumaks. Teisalt võib piim sümboliseerida ka nõukogude võimu. Tütar ei suuda vanemaks saades piima suu sissegi võtta, ent koolis eeldatakse selle joomist. Nõukogude koolis teatavasti reeglitel erandeid ei ole ja seega on ka tütar esialgu sunnitud piima jooma, kuigi see on talle täiesti vastuvõetamatu. Piimajoomist surutakse tütrele peale nagu nõukogude inimesele nõukogulikke väärtusi ja standardeid. Kes nende järgi ei elanud, sattus kohe heidikustaatusesse. Piima joomata jätmine on vastuhakk normile; see tähendab võimalust ise valikuid teha. Selliseid kriitiliselt mõtlemaid inimesi ei tohtinud Nõukogude Liidus eksisteerida.

Romaan näitab, kuidas Nõukogude Liit inimese kasti surub ja üritab juba eos tappa igasuguse loomingu ja eripära (Paju 2018). Seda allakäiku näitab ema tegelasuju, kes on küll äärmiselt andeks arst, ent kelle teaduslikke katsetusi mingil moel ei toetata. Süsteem hakkab ema niivõrd ahistama, et ta põleb läbi ning tema vaimsed probleemid süvenevad. Ema kirjeldab oma suhtumist nõukogude süsteemi väga kujundlikult. Ta näeb nõukogude inimesi tasalülitunud massina, mis liigub ainult töö ja kodu vahet ja vaba aja veetmiseks vaatab televiisorist propagandistlikke saateid, mis neid veel enam tasalülitavad. (Ikstena 2018: 43) Samuti võrdleb ta Nõukogude Liitu pudrugaga, mille Lenin on kokku keetnud ja mida kõik on sunnitud sööma (Samas: 65). See on ema jaoks eriti valus, kuna ta näeb vale läbi, et tal pole mingit võimalust selle vastu midagi teha.

Ema jaoks oli kõige tähtsam tema töö teadlase ja arstina, mis sobib tegelikult nõukogude ideaaliga kokku. Nagu ka naiste nõukogude perioodist kirjutatud elulugudes, on töö nõukogude ideaalse elus kesksel kohal. Siiski pole ema kaugeltki täiuslik nõukogude

naine. Ta on sõltuvuses mõnuainetest ega suuda oma lapse ja majapidamise eest hoolitseda. Romaan näitab, et ka sellised inimesed olid Nõukogude Liidus olemas ja riigikord ainult süvendas nende probleeme. Autor tegeleb teemadega, millega nõukogude ajal elanud inimesed tuttavad on, ent millest pole julgetud rääkida. Märgiline on näiteks koduvägivalla kujutamine. Ema saab võimaluse minna Leningradi teadustööga tegelema. Seal sõbruneb ta Serafimaga, kelle mees on vägivaldne alkohoolik. Emal õnnestub täita Serafima suurim unistus ja ta kunstlikult viljastada. Samas ei kesta ema teadlasekarjäär kaua, kuna ta lööb Serafima meest pärast järjekordset naisepeksu haamriga näkku. Ema saadetakse kohe tagasi Riiga ja rõhutatakse, et ta peaks tänulik olema, et ei sattunud vanglasse. Serafima mees jääb aga karistuseeta. See näitab, kuidas Nõukogude Liidus perevägivallaga tegeleti (või pigem ei tegeletud.) Autor tegeleb teemadega, mis on nõukogude ajal elanud inimeste kollektiivses mälus olemas, aga millest endiselt ei julgeta või taheta rääkida. (Paju 2018)

3. Katkestuse mõju pereliikmetele

„Tolmus ja tuules“ ja „Emapiimas“ on mõlemas esindatud tegelased, kes paiknevad n-ö katkestuse eri pooltel. Need on tegelased, kes on elanud vabas riigis ja kogenud võimuvahetust. Elumuutusega toime tulemiseks on neil erinevad toimetulekumehhanismid. Samuti mõtestavad nad nõukogude võimu saabumist ja selle tagajärgi erinevalt. Need tegelased on ema ema ja ema isa, „Emapiimas“ ning pereema Inge ja pereisa Kaspar „Tolmus ja tuules“. Olen nad järkevalt jaganud kaheks selle alusel, kui hästi tegelased võimuvahetusega ja seega ka katkestusega toime tulid: 1) ema ema ja Kaspar, kes on kohanejad ja saavad võimuvahetusega hakkama; 2) ema isa ja Inge, kellele uus režiim ei sobi.

3.1 Kohanejad

3.1.1 Ema ema romaanis „Emapiim“

Ema ema ellu tõi võimuvahetus palju traagikat. Üks romaani esimesi peatükke kujutab 1944. aasta oktoobrit, mil ema ema ja ema isa põgenevad vastsündinud emaga pommirahe alla jäänud Riiast. (Ikstena 2018: 10) Sellele järgneb peagi ema isa arreteerimine, mille ajal ema ema istub hirmust halvatuna kapis, laps süles. Alles järgmisel päeval julgeb ema ema maatasa tehtud majast lahkuda ja jalgsi Riia poole minema hakata. (Samas: 11) Mõne aja pärast saab ema ema teate oma mehe surmast, mis tegelikult hiljem valeks osutub. Ema ema leiab uue mehe ja otsustab teadlikult õppida uue režiimi all elama. Ta ei räägi oma lapsele vabast Lätist midagi, vaid katsub teda juba maast madalast õpetada nõukogude korda austama ja mitte pahandustesse sattuma. (Samas: 25)

Ema ema enda suhtumine nõukogude võimu tuleb ilmsiks siis, kui ta tütrele ehk oma lapselapsele Läti vabariigist räägib. Ema ema rõhutab tütrele, et see jutt ei tohi kindlasti kodust väljapoole liikuda ning võtab oma suhtumise kokku nii: „Nii nagu on, nii peab elama, herneke.“ (Ikstena 2018: 159) Ema ema on ja jääb funktsioneerivaks ühiskonnaliikmeks iga korra ajal. Uus riigikord hoiab teda lahus Londonis elavast vennast. Ema ema küsib venna külastamiseks iga aasta kaks korda luba, saades iga kord eitava vastuse. Ka venna matustele minekuks ei lubata ema emal Nõukogude Liidust lahkuda. (Samas: 25–26).

Ema ema hakkamasaamine tekitab trotsi emas, tema tütres: „Vaatomata kogu sellele absurdile jätkas ema sihikindlalt minu suunamist ausa ja ustava noore Nõukogude kodaniku sirgetele rööbastele.“ (Ikstena 2018: 26) Emal on keeruline aru saada, kuidas ema ema

suudab elada sellises topeltekstsistentsis: ühelt poolt jäi ta nõukogude repressioonide tõttu ilma oma esimesest abikaasast ja ei saanud kordagi külastada oma venda, aga samas kasvatab ta oma last igati korrale alluvaks ega näita oma valu välja. Ema näeb ema ema ainult ühe korra murdumas. See juhtub siis, kui ema ema räägib emale, mis sai tema isast. Juhtunu meenutamine ajab ema ema nutma ja ta räägib täpselt ja ilustamata, mis isaga võimu tõttu juhtus. (Ikstena 2018: 14)

Ema emal on väga raske rääkida nii vabast Lätist kui ka nõukogude korruga saabunud elumuutustest. Samas on talle siiski oluline juhtunut mitte unustada. Ka tema uus mees, ema kasuisa, on sisimas samuti Läti patrioot, kes õpib uue võimuga elama. Usun, et ema emale oleks olnud vastuvõetamatu abielluda tõsimeelse kommunistiga. Ema kasuisa vend tapeti kui kodumaa reetur. Kuna ema emal ja ema kasuisal on võimuga sarnased kogemused, saavad nad juhtunust omavahel rääkida. Seda kuuleb vahel pealt ka ema, kes jällegi ei suuda mõista seda topeltelu, mida nii ema ema kui ka kasuisa elavad: „Vene koerad, ütles kasuisa lämbuva häälega. See tundus mulle mõistmatu. Nende koertega oli ta õlg õla kõrval peaaegu Berliini marssinud [---]“ (Ikstena 2018: 25).

Ema ema kodumaa-armastust ja patriootliku meelestatust näitab tema kindel soov, et tema laps peab sündima kodumaal. Ema kuuleb sellest isalt, kes räägib, et enne ema sündi avanes ta vanematel võimalus Lätist lahkuda, ent ema ema oli sellele kategooriliselt vastu. (Ikstena 2018: 91) Ema ema jaoks on kõige tähtsam siiski perekond. Ta on armastav ema nii oma tütrele kui ka lapselapsele, kes peab ema ema rohkem oma lapsevanemaks kui oma bioloogilist ema. (Samas: 20) Ema ema suurim eesmärk on tagada oma perekonna turvalisus. Ema meenutab, et ema ema ei saanudki kunagi teada, et ema isa suri ning ta ei otsinud pärast oma lapse isa vangist pääsemist kordagi temaga kontakti. Ema arvates oli see ema ema viis oma uut perekonda kaitsta: „Ta kaitses oma uut elu ja üritas kaitsta ka mind selles.“ (Samas: 19) Pere kaitsmiseks oleks ema ema olnud valmis ka nõukogude võimuorganite vastu astuma: „Kui keegi oleks mu tütre minu käest võtnud, ma oleks selle inimese tapnud.“ (Samas: 44)

Ema ema on vaikiv kohaneja. Uue võimu saabumine tähendas tema jaoks perekonna lahutamist ja näitas, et Nõukogude Liidus on võimalik hakkama saada vaid madalat profiili hoides. Ta nägi oma silmaga, kuidas vastuhakk tema esimesele mehele saatuslikuks sai: „Sinu issi viidi minema, sest ta kaitses kuusekesi, kuusekesi ta kaitses, kas oli tal seda vaja, ei oleks välja jooksnud, ei oleks kisanud, et lurjused, oleks ta veel praegu meiega olnud.“

See juhtum näitab ema emale, mis juhtub uues süsteemis teisitimõtlejatega. Lisaks annab juhtunu ema emale suunise, kuidas ise Nõukogude Liidus hakkama saada.

3.1.2 Kaspar romaanis „Tolm ja tuul“

Kaspar Eeva Pargi romaanis „Tolm ja tuul“ tajub nõukogude võimuga saabunud katkestust positiivsena. Kaspar on kommunistliku partei pühendunud liige, kes usub siiralt, et uus režiim teeb elu paremaks. Oma abikaasa Inge umbusule vastab ta nii: „Meie hakkame ehitama uut õnnelikku Eestit, teie aga käite nagu unes. Ärgake, vaadake ringi!“ (Park 1992: 87) See „teie“ Kaspari jutus tähistab rahvuslike väärtuste esindajaid, spetsiifilisemalt Inget ja tema perekonda, kus lapsi on kasvatatud rahvuslikus vaimus. Kaspari veendumuste ulatust illustreerib ilmekalt see, kuidas ta ühel kihutuskoosolekul Eesti lipu puruks rebib. (Samas: 114)

Selline tegelane on taasiseseisvunud Eesti eluloolises kirjanduses tõeline haruldus. Üldjuhul tehakse elulugudes väga selge eristus n-ö heade inimeste ja kommunistide vahel. Kaspar ei ole kindlasti positiivne tegelane, aga juba see on omamoodi märkimisväärne, et tema lugu sellisel viisil jutustatakse. Kaspari lugu on nõukogude elulugu, milles puudub okupatsioonijärgne katkestus. See sisaldab nõukogude ideaalidesse uskumist ja nende järgi elamist, samuti töötamist nn uue alguse nimel, mis tagab helge tuleviku. Kogu avalik elu nõukogude liidus toetus samuti neile arusaamadele.

3.2 Kannatajad

3.2.1 Ema isa romaanis „Emapiim“

Erinevalt ema emast satub ema isa „Emapiimas“ nõukogude võimuga kohe vastuollu. Ema isa tahtis päästa oma kuusenoorendikku, mille nõukogude sõdurid tahtsid maha võtta. Selle pealtnäha tühise teo tõttu peksti isa oimetuks ja saadeti vangi. (Ikstena 2018: 11) Vangistus otsustab suuresti ema isa edasise elukäigu – vabadusse saades on ta haige ja üksik, ema ema on eluga edasi läinud ja ei otsi ema isaga enam kontakti. Vangist välja saanuna ei suuda ema isa uue korraga kohaneda, vaid sureb vaesuses ja mustuses. Ema isa elulugu on rahvuslik elulugu – tema jaoks tähistab nõukogude okupatsiooni algus isikliku allakäigu alguspunkti. Ema isa on teoses kohal vaid ema pilgu läbi, kellele isa viimased eluaastad seostuvad eelkõige suure viletsusega: „Nii ta seal lamaski – üks paljudest, vaikides allaandnud, lusika nurka visanu, sest ei suutnud ajastuga võidelda, ei suutnud unustada, kohaneda, alla neelata alandusi – kehalisi, vaimseid, häbi, pettumust.“ (Samas: 19) Ema mäletab ema isa koduks

olnud kommunaalkorterit röske ja räpase kohana. Ema isa oli tavaliselt alati vähemalt natuke purjus. Kainushetkedel meenutas ta oma ülikooliaega ja okupatsioonieelset elu. (Samas: 18)

Ema isa nägemine väga vaestes ja põhimõtteliselt elamiskõlbmatutes tingimustes kasvatab emas trotsi kogu nõukogude süsteemi vastu. See kasvab eriti suureks pärast ema isa surma, kui temas kasvab viha ka ema ema vastu, kes paistab uutes tingimustes suurepäraselt toime tulevat. (Ikstena 2018: 25) Ema otsustab oma isa kannatusi nähes arstiks õppida (Samas: 18). Ema isast saab ema jaoks omamoodi sümbol – ema isa alusetu vangistamine, hiljem täielikult süsteemi hammasrataste vahele heitmine ja lõpuks lihtsalt surema jätmine hakkavad ema jaoks tähistama kogu nõukogude süsteemi ebaõiglust. Tänu ema isale kujuneb emal ka varakult arusaam Läti vabariigist ja Nõukogude Liidust kui täielikest vastanditest, millest vaid esimeses on hea ja normaalne elu üldse võimalik.

Ema isa on süsteemi ohver: talle ei anta kohanemiseks isegi võimalust. Kuna ema isal puuduvad igasugused võimalused uuesti jalgu alla saada, leiab ta lohutust minevikust. Tema lugu ei anta edasi kuigi detailselt, see on edastatud pigem kui tüüpilise Nõukogude Liidus vangist vabanenu lugu, kellel puudub igasugune tugisüsteem. Sellisel juhul hakkab huvitavalt kaasa mängima ka tegelaste nimetus – kuna tegelasi nimetatakse lihtsalt isaks ja emaks, võiks vabalt tegu olla ükskõik millise nõukogude repressioonide tõttu kannatanud perekonna looga. Ema isa esindab inimtüüpi, kes pole ei kangelane ega võitleja. Vangistusest vabanemist peetakse üldiselt igati positiivseks sündmuseks: vabanejad on pääsejad, kes saavad teise võimaluse. Ema isa lugu näitab, et Nõukogude Liidus ei tähendanud vabadusse pääsemine tingimata õnnelikku lõppu.

3.2.2 Inge romaanis „Tolm ja tuul“

Inge suhe katkestusse on keerulisem. Ta on pärit patriootlikust perekonnast, mistõttu tal on pärast Kaspariga kohtumist alguses väga keeruline mehe ideaale mõista. Ometi on just armastus Kaspari vastu see, mis paneb Inge esialgu meelt muutma. Kaspari helget tulevikku lubavad suured sõnad ja lubadused panevad Inge mõtlema, kas oleks äkki targem minna „võitjate poolele“, kuni selleks veel võimalus on. Kuigi oma põhimõtelt on Inge igati uue võimu vastu, armastab ta Kasparit nii väga et see teeb ta pimedaks. Tal pole enam oma mõtteid, on vaid armastatud mees ja tema ideaalid. (Park 1992: 108)

Naise perekond ei kiida Kasparit heaks. Inge isa arvab: „Ei too see oma rahva vastu minek muud kui hukatust.“ (Park 1992: 123) Inge perele saab märgiliseks telegramm, mille Inge saatis. Naise sõnum on lühike: „Meie võidame ja tuleme tagasi.“ Inge perele andis see meie-

vorm aga selgelt märku, et Inge on lõplikult Kaspari poolele üle läinud ja pere on ta kaotanud. (Park 1992: 124) Perekonna suhtumine Ingesse muutub, kui ta Kasparile naiseks läheb. Pere tunnetab, et ka Inge on nüüd võimule lähemal, kuigi ta tegelikult Kaspari tööasjadest midagi ei tea. (Samas: 133).

Inge paneb Kaspari ideaalide suhtes meelt muutma sõit Venemaale, kus nad ühes väikse eestlaste grupiga viletsasse vene külla elama asuvad. Inge näeb sealset vaesust ja viletsust ning visioon nõukogude õnnemaast, mida Kaspar oli temasse sisendanud, hakkab vaikselt murenema. (Park 1992: 125) Inge kaotab lõplikult usu nõukogulikesse ideaalidesse, kui tema teine poeg haigestub ja sureb. Laps sünnib vene külas väga ebasanitaarsetes tingimustes. Inge tunneb, et tahaks last nagu kauem enda sees kinni hoida ja tuua ta ilmale siis, kui on turvalisem aeg. (Samas: 127) Inge nimetab pojale oma venna järgi nimeks Karl, aga poeg haigestub peagi kõhutõppe ja sureb. See muudab Inge veelgi distantseeritumaks ja kibestunuks: „Kõik, mis ta elus oli kunagi kibedat olnud, oli nüüd väike ja kaugel, tähtsusetu.“ (Samas: 128)

Pärast Venemaalt tagasitulekut peab Inge Kaspari ettekujutust helgest tulevikust juba täiesti naiivseks ja rumalaks. Tasapisi tundub talle, et kogu süsteem on vaid üks sisutu loosung, mis lubab küll palju, aga ei täida neid lubadusi: „Mida suurem mõni loosung oli, seda valelikum, seda enam varjas ta auku seinas, kukkunud krohvi.“ (Park 1992: 130)

Inge ja Kaspari maailmavaadete vahelised vastuolud tulevad selgelt esile seoses Inge perega. Kuna Inge pere pole just kuigi nõukogudemeelne, hoiavad võimuorganid neil eriti tähelepanelikult silma peal. Inge ema ja isa ei viidud Siberisse. Inge hoolitses selle eest ise, käies ametnike palumas, et nad äraviidavate nimekirjast maha tõmmataks. Inge põhjendas oma palvet „õige abieluga“, mis tal Kaspariga sõlmitud oli. (Park 1992: 136) Eriti „kahtlane element“ on aga Inge noorem vend, kes on seotud metsavendadega. Inge teeb kõik, et oma perekonda kaitsta ja palub selleks ka Kaspari abi, kes pole aga nõus seda pakkuma. Kasparile valmistab Inge võimuvastane perekond palju meelehärmi: „üks on põgenenud kodumaareetur, üks endine kaupmeheproua, kulakud ja metsavennad.“ Rahvavaenlased ja kulakud on peamised nimetused, mida Kaspar Inge perekonnast rääkides kasutab. Samuti mainib ta sageli, et Inge pereliikmed on tal nagu kivid kaelas. (Samas: 147) Selliste negatiivsete kujunditega naise pereliikmeid iseloomustades üritab Kaspar Inges süütunnet tekitada, mis tal aga lõpuni ei õnnestu.

Inge vend tapetakse ja ta vanemad on sunnitud kodutalust lahkuma. Inge süüdistab selles Kasparit, kelle võimuses oli neid kaitsta: „Selle rämpase võimu pärast oled sa teinud juba ühte ja teist, algul ma olin tõesti nii loll ja uskusin su juttu ideaalidest. Issand, kuidas sa sellest oskasid vahutada, peaaegu jäid isegi uskuma.“ (Park 1992: 53–54) Inge jaoks muutub ideaalidesse uskumine võimatuks, kui kaalul on talle lähedaste inimeste saatus. Kaspar on aga nii nõukogude propagandast läbi imbunud, et ei suuda seda mõista. Lõhe mehe ja naise vahel aina kasvab ja muutub lõpuks ületamatuks.

Keeruline suhe Kaspariga paneb Inge ennast väga pidetu ja üksildasena tundma. Ta näeb suvel mere ääres olles kogu aeg sama unenägu. Ta näeb unes, et maja on keset merd triivinud ja kallast ei paista kuskilt. (Park 1992: 144) Inge tunneb ennast nagu see maja – ta ei saa enam Kasparit usaldada, aga kedagi teist ei ole tal ka. Unenägudes painab teda ka Venemaal surnud poeg. Inge mattis poja rannale puust kasti, ent ei leidnud pärast otsima minnes hauda enam üles. Korduvas unenäos eksleb Inge samal rannal ja otsib oma poja hauda. (Samas: 129) Mõlemad Inge korduvad unenäod näitavad, et naine tunneb end eksinu ja üksijäetuna. Kuigi väliselt ei näita Inge Venemaal kogetu tõttu tekkinud traumat kuidagi välja, on kõik kogetu temas endiselt olemas ja väljendub just korduvate unenägude kaudu.

Inge lugu on kirja pandud väga katkendlikult. Juba teose esimestest lehekülgedest on selge, et Inge ja Kaspari vahel pole kõik korras. Nende armumise lugu antakse edasi aga raamatu teises pooles. Romaanis vaheldub keskealine suure pere ema Inge ka täitsa lapseas Ingega, kes elab veel perega kodutalus. Talu on Inge jaoks enam kui sünnikoht ja lapsepõlve veetmise paik, see on tema tõeline kodu. Inge tajub, et tunneb ennast seal kõige paremini ja kõige rohkem iseendana. (Park 1992: 101) Enne Kaspari ideaalide sisutuse mõistmist üritab Inge õde Astra talle uue režiimi olemust selgeks teha just kodutalu kaudu: „Sa vist ei usuks enne, kui nad Tuule hävitavad.“ (Samas: 115) Inge mälestused lapsepõlvest kodutalus on samamoodi idealiseeritud nagu taasiseseisvusaja elulugudes. Talu kirjelduses öeldakse, et „Tuule talu oli hooliv paik, kus kõik üksteist alati aitasid.“ (Samas: 76)

Inge hakkab katkestust tajuma siis, kui ametlikud teated ja tegelik olukord enam kokku ei lähe. (Park 1992: 108) Kuigi Inge jääb mõneks ajaks Kaspari ideaale uskuma, on tal siiski väga keeruline mõista uusi norme ja reegleid. Näiteks ei saa ta aru, miks ei või ta edasi suhelda tuttavatega, kes on võimuvahetuse tõttu järsku halvas kirjas. (Samas: 108) Erinevalt Kasparist, kelle lugu võib täielikult nõukogude elulooks pidada, tajub Inge katkestust teravalt ka siis, kui on valmis Kaspari nimel kõike uskuma. Inge üritab endale algul

sisendada, et on mõistlik asuda võitjate poolele, ent tema tõelised väärtused ei lase tal selle mõttega täielikult kaasa minna.

3.3 Katkestuse mõju lastele

3.3.1 Tütar „Emapiimas“

Lapsena tajub tütar katkestust ema kaudu, selle sisu hakkab ta mõistma alles gümnaasiumieas. Tütar on Nõukogude Liidus sündinud ja kasvanud, ta näeb seda elukeskkonda loomulikuna ega oskagi midagi muud tahta. Ema ja tütre erinev suhtumine Nõukogude Liitu tekitab tütres palju arusaamatust ja küsimusi. Näiteks tekitab Brežnevi surm emas ja tütres täiesti erinevad reaktsioonid. Tütar käib koolis, kus kõik on hirmul ja segaduses: kardetakse, et tuleb sõda, võibolla lausa aatomisõda. Ema joob pärast Brežnevi matust kolm päeva järjest ja avaldab lootust, et nüüd äkki lõpuks midagi muutub. Ta laob isegi lauale krüsanteemidest kolm triipu, mis moodustavad läti lipu: kaks punast ja ühe valge nende vahele. Ema teeb seda 18. novembril, mis on Läti vabariigi aastapäev. Tütrele on ema käitumine nii arusaamatu, et ta saab vihaseks. Tütar ei mõista, miks ema ei karda. (Ikstena 2018: 126) Selliseid vahejuhtumeid on veel palju. Näiteks püstitatakse ema ja tütre kodukülla ausammas vene spioonile, kes selle lähedal tapeti. Ema nimetab seda perssepugemiseks ega mõista, miks mingile suvalisele spioonile peaks ausamba püstitama. Tütar jällegi ei saa ema pahameelest aru. (Samas: 86)

Ema ema ja ema kasuisa ei ole enne gümnaasiumi tütrele esimesest Läti vabariigist midagi rääkinud. Ema on küll aeg-ajalt üritanud tütrele selgitada, miks ta Nõukogude Liitu ei salli ja miks ta eelistaks elada vabas Lätis, aga tütar ei saa ema jutu mõttest aru ja see vaid hirmutab teda. (Ikstena 2018: 126) Alles siis, kui ema ema ja ema kasuisa tütrele Lätist räägivad, jõuab talle kohale kogu olukorra traagika (Samas: 159). Tütrele saab gümnaasiumi ajal tõeline Läti patrioot, kes on olude tõttu sunnitud elama topeltelu. Koolis õpib tütar siiski kõik ära, mis talle ette antakse, ent vabal ajal loeb läti kirjanike teoseid ja osaleb kooli kultuuriringi tegevuses, mis salaja vaba läti kultuuri tutvustamisega tegeleb. (Samas: 160)

Lapsena tundus idee vabast Lätist tütrele hirmutav, kuna see seostus peamiselt tema ema purjuspäi esitatud lugudega. Sellest hirmust aitasid tütrele üle saada tema ema ema ja ema kasuisa, kes selgitasid Läti ajaloos toimunut rahulikult ja selgelt, olid valmis küsimustele vastama ja mõistsid tütre valu ja segadust.

3.3.2 Kaspari ja Inge tütar Mirjam

Inge ja Kaspari tütar Mirjamit mõjutab katkestus eelkõige vanemate kaudu. Kuna Inge ja Kaspari ideaalid ja iseloomud on niivõrd erinevad, tülitsetakse kodus pidevalt. Mirjamit väsitavad pidevad tülid: „Mirjam oleks tahtnud talle järsku pikalt ja põhjalikult seletada, et ta enam ei jaksa, enam ei taha kuulata kaklusi, pidevat hõõruvat viha, tajuda tigidust eneses kasvavat ja ükskõiksust.“ (Park 1992: 208) Vanemad lähevad küll lõpuks lahku, ent võitlevad edasi, ka põhimõtteliselt röövivad vastastikku lapsi, et neid enda juures hoida. Katkestust hakkab Mirjam enda jaoks lahti mõtestama alles hilisemas elus, kui on ka ise emaks saanud. Juba täiskasvanuna tunneb ta sarnaselt Ingele abitust ja viha selle vastu, kui kõikehõlmav ja möödapääsmatu nõukogude kord on. Mirjam sõnastab oma mõtte nii: „Kui meid tee peal kinni peeti, siis ma ei olnud ainult vihane, vaid mõtlesin, et ka meie vennad on sedasama mundrit kandnud“ (Park 1992: 267). Võim oli juba Mirjami vanemad lahku ajanud ning talle oli ülimalt vastumeelne mõte sellest, et see mõjutab teda ennast ja tema õde-vendi endiselt edasi.

Lapsena ei saa Mirjam vanemate erimeelsuste põhjustest aru, ta näeb lihtsalt, et ema ja isa tülitsevad. Siiski on ka Mirjamil negatiivseid kokkupuuteid venelastega, näiteks vene poistega, kes teda kiusasid ja võõras keeles sõimasid (Park 1992: 16)

4. Naistegelased romaanides

Analüüsin romaanides „Emapiim“ ja „Tolm ja tuul“ kujutatud naiste ja tüdrukute jutustajahääli. Nende mõttemaailma avatakse põhjalikumalt ja antakse mõlema tegelase vaatepunkt samadele sündmustele. „Tolmus ja tuules“ on neiks tegelasteks pereema Inge ning tema ja Kaspari noorim tütar Mirjam. Iga sündmuse puhul ei saa lugeja küll mõlema tegelase vaatepunkti, kuna suure osa Inge loo ajast pole Mirjam veel sündinudki. Süžee hüppab kaugema ja lähema mineviku vahel, ent seda raamistab Mirjami täiskasvanuks saamine: teose alguses on ta beebi, lõpus juba ise ema. Lugu on kirja pandud kolmandas isikus.

„Emapiim“ jaguneb kaheks võrdseks osaks, millest üks on jutustatud läbi tütre, teine läbi ema silmade. Vaatepunktid vahetuvad peatüki kaupa. Lugu ei kulge küll alati tingitamata kronoloogiliselt – vahepeal tehakse hüppeid ajas tagasi, eriti palju teeb seda ema. Siiski antakse iga olulise episoodi kohta edasi mõlema tegelase vaatenurk ja süžee ei kulge nii hüplikult nagu „Tolmus ja tuules“. Lugu on kirja pandud esimeses isikus.

Kõik neli tegelast on romaanides autodiegeetilised jutustajad ehk tegemist on nn minajutustusega, kus jutustajaks on peategelane. Kumbki teos pole täielikult järgneva jutustamisviisiga, sageli põimitakse vahele ka sündmusi kaugemast minevikust. Just naistegelased on teostes need, kelle kaudu võimu mõju perekonnale kõige selgemini avaldub. Inge kogeb seda oma pere, iseenda ja oma mehe maailmavaadete konfliktina. Tema tütar Mirjam aga peab vanemate maailmavaatelist erinevuste tõttu elama düsfunktsionaalses perekonnas. Ema „Emapiimas“ satub süsteemi hammasrataste vahele, mis põhjustab kannatusi ka tema tütrele. Need on naiste ja tüdrukute lood – rõhk on nende tegemistel, suhetel ja suhtumisel.

4.1 Inge „Tolmus ja tuules“

Inge on tüübilt unistaja. Tema õde Astra kirjeldab Inget nii: „Sulle meeldib mulle kõik ära rääkida, sest mida rohkem sa räägid, seda tõelisem see on, seda suuremaks see kasvab.“ (Park 1992: 73) Inge on pidevalt mingis oma maailmas ära. Tütar Mirjamile tundub, et ema näeb kõiki inimesi siluettidena, põrkub vahel korraks ärrituses reaalsusse, ent jõuab otsapidi kohe tagasi oma maailma (Samas: 189). See teeb Inge ka üsnagi eluvõõraks, eriti oma tütarde silmis, kes tahaks, et ema neile rohkem toeks oleks (Samas: 184).

Ingel on lapsed kahest kooselust. Oma esimese mehega on tal poeg nimega Sulev, kes eristub Inge ülejäänud lastest nii temperamendi kui käitumisviisi poolest, isegi välimuselt on ta

teistsugune. Sulev on blond ja malbe, teised lapsed tumedaverelised ja tigidad. Ema rõhutab pidevalt, et Kaspari ja tema lapsed on hundiverd, võõrast verd, teist verd, ussisugu või murdjatõugu. (Park 1992: 17, 194) Inge ütleb sageli ka enda ja Kaspari lastele otse, et nad on liiga teistsugused, et olla Inge päris lapsed: „Te polegi minu lapsed, ainult Sulev on minu veri. Igavesed Undid.“ (Samas: 18) Erinevust Sulevi ja ülejäänud laste vahel rõhutab Inge ka pidevalt mainides, et ainult Sulev meenutab Ingele teda ennast (Samas: 21) Laste tädi Aune arvab samuti, et Kaspari ja Inge lapsed on kuidagi kummalised: „justkui tulest ja veest kokku pandud“ (Samas: 27). Kaspar aga tunneb uhkust, et lapsed on tema verd: „Te olete minu lapsed, seda ei muuda ükski kohus. Te olete minu liha ja minu veri.“ (Samas: 31)

Inge omistab oma Untidest lastele palju negatiivseid omadusi: nad on uhked, riiakad ja kangekaelsed. Enda ja laste erinevust toob Inge igal võimalusel esile, ka kõige igapäevasemates olukordades. Näiteks kui Mirjam võtab salaja koolipeo jaoks õe Ruti pluusi, nimetab Inge seda Untide edevuseks (Park 1992: 176) Lapsed tunnevad, et ema ei näe neid kui üksikisikuid, vaid kui mingit ühtset inimkogumit, milles kõigil on samad tunnused ja iseloomujooned (Samas: 194) Samas on laste hundisooks nimetamine ja selgelt endast eraldamine ka viis distantseerida ennast vägivaldsest eksmehest, kellele Inge samuti kõik Untidele omased negatiivsed tunnused omistab ja keda lapsed talle meenutavad. Inge maailmas on paigas, kes on head ja kes kurjad ja kurjad on tema oma lapsed.

Selles eristuses on sarnasusi kujutamisiisiga, mida leidub taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugudes ja kus on samuti väga selgelt paigas, kes on head ja kes halvad. Elulugudes omistatakse negatiivsed tunnused tavaliselt kommunistidele. Seda tehakse samuti selleks, et iseennast teisest poolest võimalikult palju distantseerida. Inge puhul näitab see hirmu iseennast kaotada, mis mingil määral Kaspariga abielludes juba juhtus. Inge on kummaline tegelane: ta oleks nagu samaaegselt tugev ja nõrk, iseseisev ja abitu. Kaspariga abiellumine tähendas tema jaoks täielikult mehele allumist: „Selles piiritus omamistahtes oli midagi hirmutavat, ajuti viis see Inge kohinal kaasa, uputas ja uhtus, täitis niisuguse õnnega, et see oli talumise viimsel piiril, siis aga jättis kui pärast mõõna rannale ja Inge kobas iseenese järele.“ (Samas: 112) Kuigi mõnd aega naudib Inge mehele täielikult allumist, ammandab see ennast siiski. Inge seesmist tugevust näitab võime ennast niivõrd alluvast suhtest siiski lahti rebida ja mehe juurest ära minna.

Inge tahab üle kõige lihtsalt olla õnnelik. Kord autoga sõites näeb terve Untide pere maantee ääres pidžaamas meest, kes lehvitab kätega ja laulab kõndides. Kõik peavad teda lihtsalt

vaimuhaiglast põgenenud hulluks, ent Inge ei saa temalt pilku pöörata ja ütleb, et see mees on tõeliselt õnnelik. (Park 1992: 151) See mees esindab kõrvalekallet nõukogude standardist. Nõukogude Liidus ju teatavasti haigeid inimesi ei olnud, veel vähem vaimselt haigeid inimesi. Mehe käitumine oma ebatavalisuses tuletab Ingele meelde, et süsteemiväline elu võiks kunagi võimalik olla.

4.2 Mirjam „Tolmus ja tuules“

Mirjam on Lenderite pere pesamuna, Kaspari ja Inge noorim tütar. Mirjami vaatepunkt on kirja pandud küll kolmandas isikus, aga mõjub siiski väga vahetuna. Autor suudab lapse mõttemaailma veenvalt edasi anda. Mirjami mälestused on katkendlikud nagu varased lapsepõlvemälestused sageli olema kipuvad. Täitsa esimesi mälestusi kirjeldatakse kehaliste tajude abil: Mirjam mäletab näiteks, kuidas ta istus isa kukil ja käed tema juustesse surus või kuidas ta unustati peretüli ajal põrandale, millised tundusid sein ja põrand keha vastas, kui soojad need olid jne (Park 1992: 7).

Mirjamit mõjutab väga ema ja see, et ema sõnul on ka Mirjam teist verd. Mirjam hakkab oma teistsugusust tajuma just malbet poolvenda Sulevit vaadeldes, kes Undi laste kaklustest kunagi osa ei võta. Tüdruk saab aru, et nad kaklevad, „sest kogu aeg oli Mirjamis kusagil teadmine sellest valust, mida löögid pidid tuimestama, aga ei tuimestanud.“ (Park 1992: 17) Nii Mirjam kui ka teised lapsed hakkavad ema lõputu teise vere mainimise peale ka ise Unt olemist millekski halvaks pidama. Tundub, et lapsed on nii palju kuulnud oma nime negatiivses kontekstis kuulma, et kasutavad seda lõpuks ka ise solvanguna. Näiteks ütleb Mirjam Rutile: „Sa ei oska isegi seda hoida, mida sa armastad, sa ei oskagi armastada, sa oled üks viimane... Unt.“ (Samas: 193) See näitab vanemate mõju lapse psüühikale. Kuna ema distantseerib end pidevalt lastest, süveneb ka Mirjamis tunne, et ta ongi ebanormaalne ja ilmselt on seda ka tema vennad ja õde.

Mirjami lapsepõlve iseloomustab pidev üksindus ja soov kuhugi kuuluda, kasvõi vähemalt omaenda perekonda. Mirjami eraldatusele vihjatakse juba esimesel leheküljel: „Nad olid seal kõik koos: isa, ema, õde, vennad, ja ta on üksinda.“ (Park 1992: 7) Mirjam ei koge just kuigi sageli ema lähedust – ema ei puuduta last põhimõtteliselt üldse. Kui ema Mirjami ükskord sülle võttis, hakkas tüdruk juba lõpuks soovima, et ema ta maha paneks, sest hirm mahapanemise ees muutus juba väljakannatamatuks. (Samas: 20) Seepärast otsib Mirjam kontakti teiste täiskasvanutega, kes on temaga sõbralikud. Mirjam sõbrustab naabruses elava tädi Maariga, kes käib temaga aia ääres juttu ajamas. Võrreldes emaga on Maari palju

heatujulisem ning ema naer tundub tüdrukule Maari kõrval lausa pisut võõrastav: „See kõrge, hele kihin, mis nüüd ema suust tuli, oli naljakas ja võõras.“ (Samas: 23) Kuna Kaspar ja Inge tülitsevad pidevalt selle üle, kumb saab lapsi enda juures hoida, tunneb Mirjam end nende tülide keerises äärmiselt pidetult: „Kaotused olid kogu aeg suuremad kui ta ise. Enam ei olnud midagi, mille külge oleks julgenud klammerduda.“ (Samas: 39)

Samas on Mirjami loos olemas ka abstraktsemaid kirjeldusi, mis ei lähtu niivõrd reaalsest keskkonnast, vaid pigem mingist sisetundest. Need on seotud ennekõike perekonna lagunemise ja konfliktidena, mille keskel Mirjam sünnist saati elanud on. Vanemate lahkuminekü järel valitsevat segadust on kirjeldatud kui pereliikmete tükkideks lendamist ja purunemist, pärast mida tuli neil end uuesti kokku panema hakata (Park 1992: 14) Mirjami puhul tulevad eriliselt esile une ja ärkveloleku piiril olemise kirjeldused: „Mirjam surus silmad kinni ja vajus nii nagu vajutakse vette, ainult et seekord jõudis ta pindmisest läbipaistvast kihist sügavamale, sinna, kus oli see kivistunud vesi“ (Samas: 56). „Tal oli olnud tunne, et uni kestab, et ta on vales kohas, et ta on lõplikult eksinud, et ta on jalgpall, mida poisid taovad mängides kord ühte, kord teise väravasse.“ (Samas: 64) Unenäod on Mirjami jaoks viis elusündmusi mõtestada. Näiteks pärast vanemate lahkuminekut näeb tüdruk unes, et on jälle isa juures, aga isa ei tunne teda enam ära (Samas: 24). Unenägu näitab Mirjami hirmu isast lahutuse tõttu täiesti ilma jääda. Ka unenägudes on Mirjam sageli üks ja eksinud – see peegeldab tema tegelikku olukorda ja igatsust tugisüsteemi järele.

Raamatu edenedes saab Mirjam täiskasvanuks ja saab ka ise tütre emaks. Mirjamit painab endiselt vajadus kuuluda, aga nüüd saab ta vähemalt oma mehe Villu külge klammerduda. Samas on see vajadus piisavalt hull, et Mirjam ei tunne ennast ilma Villuta terviklikuna. See meenutab vägagi Inge ja Kaspari suhte algust, mil Inge tundis ennast mehest lahus olles lausa füüsiliselt ebamugavalt (Park 1992: 122). Samas on aru saada, et Mirjam üritab iga hinna eest vältida oma ema lapsevanemana tehtud vigu ja oma tütre jaoks alati olemas olla. Ka lapseõlve üksindustunne ei ole temast kadunud. Mirjam tunneb end alatise kõrvaltvaatajana, kes kipub ikka kuhugi mujale, ka sõpradega koos olles. (Samas: 277) Mirjam tunneb ka täiskasvanuna puudust mingist pidepunktist, mis aitaks sisemiselt rahulik olla. Mirjam igatseb endale kohta, mis oleks talle midagi sellist nagu Tuule talu on Ingele – päris oma kohta. (Samas: 251)

4.3 Ema „Emapiimas“

Ema tunneb ennast perekonnaringis tulnukana – ta tunneb, et nende tegemised libisevad temast mööda. Ta saab aru, et tütar ilmselt ei pea teda oma emaks. (Ikstena 2018: 34)

Sarnaselt Ingele vaevab ema suur vabadusejanu. Kui Inge nägi vaimuhaiglast põgenenud tee ääres tantsivas mehes vabaduse kehastust, siis ema jaoks sümboliseerib seda tütre hamster Bambi, kes oma pojad ära sööb. Tütart ehmatab vahejuhtum kohutavalt. Ema lohutab teda sellega, et ilmselt tahtis hamster lihtsalt pojad puuris elamisest päästa. (Ikstena 2018: 96)

Ema peatükkides muutub Nõukogude Liit lausa omaette tegelaseks: see mõjutab ema soove ja ideid nii palju, et pelgalt ajastikulise taustana ei saa seda perioodi ema tegelaskuju vaadeldes käsitleda. Ema loodab südamest, et kui tema ise ei saa vabas riigis elamist kogeda, saab vähemalt tema tütar seda teha (Samas: 92)

Ema mõtleb palju paratamatusest ja on vihane, et just tema pidi sündima sellisel ajal sellistes tingimustes. Ta kirjeldab elu Nõukogude Liidus väga kujundlikult: „Tervitades seisis ristmikul tema: graniidist Vladimir Iljitš Lenin, kes oli keetnud kogu selle mõru pudru, mida tuhandetel inimestel oli tulnud sunniviisiliselt süüa juba rohkem kui pool sajandit.“ (Ikstena 2018: 65) Emal on tunne, nagu oleks tema ja kõigi teiste saatused juba ette määratud – nad oleks nagu okastraadiga ümbritsetud, millest mööda pääsemine on võimatu. (Samas: 90) Ka tütar tajub, et ema oleks nagu valel ajal sündinud. Talle meeldib ema ette kujutada vaba lillelapsena, mitte kogemata lapse saanud nõukogude arstina. (Samas: 28)

Selline ellusuhtumine teeb ema ettearvamatuks, kuna sellises tühjas ja mõttetus eksistentsis pole erilist põhjust oma tegude tagajärgede pärast muretseda. Näiteks katsetab ema iseenda peal, kas metsast leitud seemned on mürgised või söödavad (Samas: 120). Ema ettearvatu käitumine mõjutab tema suhet oma tütreaga, kes peab pidevalt ema pärast valvel olema ja korduvalt ema elu päästma. Muidugi ei saa ema käitumist seostada pelgalt suutmatusega Nõukogude Liidus eluga harjuda, ema on selgelt vaimselt haige.

4.4 Tütar „Emapiimas“

Kuigi ka „Tolmus ja tuules“ ei pakkunud ei ema ega isa Mirjamile sellist tugisüsteemi, nagu laps vajanud oleks, jäi Mirjam siiski südames lapseks. Tütar „Emapiimas“ saab aga peagi aru, et tal ei ole sellist varianti, kui ta just emast täiesti ilma jääda ei taha. Tütre peatükid on stiililt sarnased ema peatükkidele. Neis puudub „Tolmu ja tuule“ Mirjamile omane lapselikkus, need on pigem täiskasvanu meenutused lapsepõlvest. Kirjeldustes puudub

olevikulisus. Teose esimene peatükk algab tütre kirjeldusega oma sünnimisest, mida ta tegelikult muidugi ei mäleta. Kirjeldus on detailne ja see pole kirja pandud väikelapse tajude kaudu, pigem nagu kõrvalvaataja pilgu läbi: „Tõenäoliselt olin ema kõhus õiget pidi, sest sünnitus olevat olnud loomulik. Mitte eriti pikk, mitte eriti lühike, tuhudega, mis kordusid iga viie minuti tagant.“ (Ikstena 2018: 7)

Tütre lapsepõlve raamistab pidev mure ema pärast: „Ma ei kartnud ei ameeriklasi ega aatomisõda ega onu Sami, ma kartsin oma ema.“ (Ikstena 2018: 16) Tütre jaoks on ema midagi väljaspool perekonda. Oma vanemateks peab ta ema ema ja ema kasuisa, kes tema eest tegelikult hoolitsevad. Kõik pereliikmed sõltuvad üht- või teistpidi ema tujudest ja võitlusest raskustega, inglite ja deemonitega – ema on ettearvamatu jõud, millega peab arvestama ja mille pärast kõik pereliikmed pidevalt südant valutavad. (Samas: 20)

Kokkuvõte

Siinse bakalaureusetöö eesmärk on analüüsida nõukogude võimu mõju peresuhetele kahes mälu kirjanduse žanri kuuluvas romaanis, Eeva Pargi teoses „Tolm ja tuul“ (1992) ja Nora Ikstena teoses „Emapiim“ (2015). Analüüs lähtub naistegelastest, kes on teostes jutustajad. Mõlema teose keskmes on ema ja tütar, kelle omavaheline suhe on düsfunktsionaalne.

Töö esimene peatükk keskendub taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugudele. Elulugusid uurides on oluline mõista nende loomise konteksti ja eesmärke. Taasiseseisvunud Eestis kirjutatud elulugude puhul oli peamiseks motivaatoriks võimalus rahvale ajalugu tagasi anda. Kuna riigi iseseisvudes kadusid ka senised tabuteemad, said elulugude kirjutajad võimaluse rääkida nõukogude ajast siiralt ja tsensuurita. Elulood moodustavad raamistiku, mille taustal analüüsida kaht romaani. Olgugi et elulood ei liigitu ilukirjanduse alla, saab neile iseloomulikke suundumusi edukalt analüüsida ka proosateoste puhul – kuigi erineval viisil, vahendavad nii elulood kui autobiograafilised romaanid tõestisündinud sündmusi.

Teoste analüüs jaguneb kaheks. Esimeses neist analüüsin kahe romaani tegelaste erinevaid reaktsioone nõukogude võimu saabumisele ja nende võimet uutes tingimustes eluga toime tulla. Nõukogude võimu saabumist tähistab katkestuse kujund – inimesed tajusid oma riigist ilmajäämist rahvusliku järjepidevuse katkemisena, mis tegi normaalse elu võimatuks. Uus riigikord tähendas vabariigist ilmajäämist, millega kaasnesid muutused igas elusfääris. „Emapiima“ ja „Tolmu ja tuule“ analüüsis tuleb esile kaks katkestusega tajumise viisi: võimevahetusega toimetulek ja selle tõttu kannatamine. Toimetulek väljendub teostes kahel erineval moel. Ema ema „Emapiimas“ küll kohaneb uue võimuga, aga sisimas igatseb vabariiki. Sisemist tugevust annab talle soov oma perekonna eest hoolitseda. Teine võimalus katkestusega toime tulla on nõukogude võimu pooldamine. Seda meelt on „Tolmu ja tuule“ tegelane pereisa Kaspar Unt, kes tajub katkestust positiivsena. Katkestuse tõttu kannatajad on teostes samuti erinevate elukaartega. Ema isa „Emapiimas“ satub võimuvahetuse aegu vangi ega saa välja pääsedes enam jalgu alla, kuna süsteem ei toeta teda absoluutselt. Lohutust leiab ta vabariigiaegsetest mälestustest, milles esimene vabariik muutub kaotatud paradiisiks. Inge „Tolmus ja tuules“ on esialgu valmis oma mehe nimel uue korra headusse uskuma, ent ta pettub selles peagi valusalt ning sulgub endasse. Inge ja Kaspari maailmavaatelised erinevused põhjustavad tülisid, mis lõpuks pere lõhki rebivad.

Analüüsi teise osa keskmes on teoste naistegelased: „Emapiima“ ema ja tütar ja „Tolmu ja tuule“ ema Inge Lender ja tütar Mirjam Unt. Mõlema ema lood pakuvad vaatenurka, mida

muidu nõukogude aega käsitlevas mälu kirjanduses kohtub üliharva. Ema „Emapiimas“ ei tule lapse kasvatamisega absoluutselt toime ja tal on vaimsed probleemid. Selliseid nõukogude naisi pole siiani just sageli kujutatud. Inge ja Mirjami lugu „Tolmus ja tuules“ on aga üks esimesi Eestis, mis kirjeldab nõukogude aja õudusi naise ja lapse vaatepunktist. Noorem põlvkond teostes ei oska vanemate võimuga seotud läbielamisi endale kuidagi mõtestada, mis omakorda tekitab vanemate ja laste vahel probleeme. Emad ja tütreid näitavad, kuidas erinevad arusaamad võimust võivad perekonna lõhki rebida.

Analüüsi põhjal võib järeldada, et mõlemas teoses on esindatud teemasid, mida leidub ka taasiseseisvunud Eestis kirjutatud mitteilukirjanduslikes autobiograafiates. Esindatud on nõukogude võimu saabumise katkestusena tajumine, eluloo kujutamine kannatusnarratiivina (ema isa „Emapiimas“) ja erinevate põlvkondade elulood. Soov rahvale eluloo abil ajalugu tagasi anda on mõlemas teoses samuti olemas. Kui elulugudes üritati igasugust seost enda ja võimuga seotud inimeste ning asutuste vahel varjata, siis „Tolmus ja tuules“ tehakse seda vahetult ja varjamata. Samuti on ilustamata kujutatud sotsiaalseid probleeme Nõukogude Liidus, „Emapiimas“ vägivald, sõltuvused ja ema isa hääbumine kommunaalkorteris.

Kirjandus

Ilukirjanduslikud alusteosed

Ikstena, Nora 2018. Emapiim. Tallinn: Kirjastus Hunt.

Park, Eeva 1992. Tolm ja tuul. Tallinn: Eesti Raamat.

Kirjandus

Annuk, Eve 1997. *Naised kõnelevad*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Annuk, Eve 2003. Totalitarismi ja/või kolonialismi paine: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? *Võim & kultuur*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 13–39

Annus, Epp 2019. *Sotskoniaalsim Eesti NSV-s. Võim, kultuur, argielu*. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hinrikus, Rutt; Kõresaar, Ene 2004. A Brief Overview of Life History Collection and Research in Estonia. *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post Soviet Life Stories*. Toim. Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, 19–34.

Hinrikus, Rutt 2003. Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. *Võim & kultuur*. Koost. Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 171–214.

Jaago, Tiiu 2014. Nõukogude aeg elulugudes – „katkestus“ või „järjepidevus“. *Mäetagused*, 57, 7–28.

Kurvet-Käosaar, Leena 2000. „Naistega juhtus teisi asju“: Teine maailmasõda, vägivald ja rahvuslik identiteet Käbi Laretei teoses „Mineviku heli“ ja Agate Nesaule teoses „Naine merevaigus“. *Ariadne Lõng*, 1/2, 84–97.

Kurvet-Käosaar, Leena 2012. Vulnerable Scriptings: Approaching Hurtfulness of the Repressions of the Stalinist Regime in the Life-writings of Baltic Women. *Gender and Trauma: Interdisciplinary Dialogues*. Toim. Fatima Festic. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 89–114

Kurvet-Käosaar, Leena; Hinrikus, Rutt 2013. Omaelulookirjutus taasiseseisvumisest nullindateni. *Methis*, nr 11, 97-114.

Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Kõresaar, Ene 2004. Memory, Time, Experience, and the Gaze of Life Stories Researcher. *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post Soviet Life Stories*. Toim. Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, 35–61.

Kõresaar, Ene; Jõesalu, Kristi 2021. Mälutööst elulooliste mälu-uuringuteni. Märkusi biograafilise kultuuriuurimise ja nõukogudejärgse Eesti mälu-uuringute seoste kohta. *Acta Historica Tallinnensia*, 27 (2), 353–377.

Laanes, Eneken 2009. *Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Laar, Mart 1988. Veidi meie ajaloolisest mälust. *Kultuur ja elu*, 4, 11–13

Lagerspetz, Mikko 1999a. Postsotsialism kui naasmine. Märkmeid ühest kõnestrateegiast. *Vikerkaar*, nr 1, 36–52.

Lagerspetz, Mikko 1999b. The Cross of Virgin Mary's Land. A Study in the Construction of Estonia's „Return to Europe“. – Idäntutkimus. *The Finnish Review of East European Studies*, nr 6 (3/4), 17–28.

Lindsalu, Elo 2020. Intervjuu. Et välgataks inimese surematut hinge. *ERR.ee*, <https://kultuur.err.ee/1139881/intervjuu-et-valgataks-inimese-surematut-hinge> (24.05.2022)

Paju, Imbi 2018. Arvustus. Läti kirjaniku romaan „Emapiim“ valgustab läbi alateadvuse. *ERR.ee*, <https://kultuur.err.ee/829845/arvustus-lati-kirjaniku-romaan-emapiim-valgustab-labi-alateadvuse> (22.04.2022).

Ross, Johanna 2018. Pigem kohv kui piim. *Sirp*, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/pigem-kohv-kui-piim/> (29.04.2022).

Smith, Sidonie; Watson, Julia 2001. *Reading Autobiography. A Guide to Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Summary

The aim of this bachelor's thesis (*Soviet era family patterns in „Dust and Wind“ by Eeva Park and „Soviet Milk“ by Nora Ikstena*) is to analyse and compare the influence Soviet regime had on family dynamics in two novels, „Tolm ja tuul“ (*Dust and Wind*, 1992) by Eeva Park and „Emapiim“ (*Soviet Milk*, 2015) by Nora Ikstena. Both novels are centered around a dysfunctional mother-daughter relationship and depict types of women who are not commonly associated with the Soviet ideal of a woman: an addict doctor who cannot take proper care of her child and a communist's wife who is (at first) willing to sacrifice her prior beliefs in order to please her husband.

The analysis consists of two parts. In the first part I analyse the effects on the onslaught of the Soviet regime had on different characters in both novels. The characters can be divided into two groups: the ones who accepted the new regime and the ones who struggled or failed to come to terms with it. Although the characters who accepted the new order both managed to lead a pretty normal life, their reasoning to accept these changes differ from each other drastically. While the grandmother in „Emapiim“ was motivated by the need to care for her family and hope for a better tomorrow, Kaspar from „Tolm ja tuul“ truly believed in the Soviet dream and was a dedicated communist. The same can be applied to the characters who suffered because of the change of power. The grandfather in „Emapiim“ suffered greatly by being imprisoned by Soviet soldiers and later cast out of the system without any support. Time before the Soviet era became an escape from reality for him. On the other hand, Inge from „Tolm ja tuul“ who also suffered because of the new regime was willing to accept the changes at first but she quickly realised that the Soviet ideals are pretty on paper but meaningless in reality. These vastly different fates illustrate the versatility of human experiences in the Soviet Union.

The second part of analysis focuses on the mothers and daughters in the stories. Both of the girls fail to understand their parents' views on the change in power; they often wonder why such things matter at all. While Mirjam in „Tolm ja tuul“ manages to remain a child, the same can not be said about the (unnamed) daughter in „Emapiim“ who is forced to grow up way earlier than normal to take care of her mother. The mothers are both distant and fail to establish a healthy connection with their child(ren). While both of them wish to live during a different time, their strategies to cope with the new reality are somewhat different. Both of them hope to find consolation from memories from before the new regime took over. The

important distinction is that the mother in „Emapiim“ acquires these memories from her late father who told her about the better days before. In contrast, Inge from „Tolm and tuul“ has her own memories from the first independence period. Although idealised, Inge’s memories probably have more truth to them.

The mothers and daughters illustrate how different perspectives and views on power can tear families apart. In Inge’s case, the conflict between her and her husband’s beliefs leads to their family falling apart and Inge’s brother being killed because Kaspar, her husband, was not willing to help him. In „Emapiim“, the mother’s world view, which is the exact opposite of the narrative the daughter is being taught at school, creates the most tension and misunderstandings between the mother and the daughter. These examples come to show how different life experiences and stories shape people’s understanding of power and how it can affect their future relationships.

These categories of analysis are derived from autobiographies written in Estonia in the nineties after the country had just regained independence in 1991. Many people wrote their life stories during this period to help raise awareness of the horrors Estonian people went through under the Soviet regime as it was forbidden to talk publicly about such topics before regaining independence. This was a way to build up the identity of the new country and „give history back to the people“ – meaning stepping away from the narrative that all Soviet people are happy and healthy and nothing bad ever happened to them.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anni Leena Kolk,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Nõukogude aja peremustrid Eeva Pargi romaanis „Tuul ja tolmu“ ja Nora Ikstena romaanis „Emapiim““, mille juhendaja on Leena Kurvet-Käosaar, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Anni Leena Kolk

30.05.2022